

ÚVAZY TURECKÝCH ŠÁTKŮ NA SLOVÁCKU

Ludmila Tarcalová, Uherské Hradiště

Starý všeevropský obyčej, aby žena chodila s hlavou pokrytou, je u Slovanů velmi dávný a dodnes všeobecně rozšířený. Ve většině případů jde výhradně o odlišení vdané ženy, která se nesmí s holou hlavou ani ukázati, ať již z vnitřních příčin, magických důvodů, podle kterých by vdaná žena prostovlásá působila škodlivě na okolí anebo sama se vydávala v nebezpečnosti zlych mocí, či dnes jen pro starý obyčej, který rozlišuje tak viditelným, čestným odznakem ženu vdanou od svobodné.¹

Pokrytí a úprava ženské hlavy je nejcharakterističtějším činitelem jak při studiu krojů, tak pro jejich dělení. Zahalení hlavy mělo řadu variant, které bylo příznačné pro region či jen obec, kde se tento způsob ustálil. Přestože pokrývka hlavy podléhala různým změnám, zůstala hlavním rysem a dobrou a spolehlivou pomůckou pro stanovení jednotlivých krojových typů. Nejstarší součástí lidového oděvu, do které se halila hlava, byla dlouhá bílá šatka, která byla všeobecně nošená, dokud nepřevládly čtverhranné šátky a jiné pokrývky hlavy.

Problematika všech druhů úvazů šátků na Slovácku je velmi široká, proto jsme se zaměřili jen na úvazy tureckých šátků. Úvaz je dodnes znakem nejen teritoria, kde se šátek nosil a dodnes nosí, ale má kromě funkce praktické, ochranné i funkci znakovou, určuje stav ženy svobodné, vdané či vdovy. Mnohdy není zanedbatelná ani funkce normativní – tmavé šátky se většinou vázaly na pohřby a v době *nošení smutku*, také v období adventu a půstu nebo na Kyjovsku je uvazovaly stárky. Svá pravidla v nošení určitého typu tureckého šátku měly i další oblasti.

Tištěné šátky, větší i menší, různých rozměrů, pokrývaly hlavu na temeni, v týle, mnohdy překrývaly i čelo, spánky a uvazovaly se buď v týle, na temeni, nebo pod bradou. Většinou se pútily v trojúhelník, vázaly se přeloženy diagonálně a k uvázání pak sloužily dva, mnohdy i všechny tři konce.

Nejstarší pokrývkou hlavy ženy byla **šatka a čepec**. Svobodné dívky si uvazovaly šatku přímo na vlasy tak, že vzadu z hlavy splýval cop, ukončený obvykle mašlí. Dlouhá šatka měla i obecnější pojmenování – *rouška, roucho, šata, šatka* a patřila k nejarchaičtějším pokrývkám hlavy. V současnosti je jen málo regionů, kde se nosí rouška – šatka. Vdaná žena si nejprve uvázala na hlavu plátěný čepec a na ni uvázala šatku, kterou tvořil pruh plátna lemovaný krajkou a vyšitými okraji.

„Šatka bývá nošena děvčaty sama o sobě, ženami pak s čepcem. Jsou 30–60 cm široké někdy až 3 m dlouhé. Na Moravě jsou proslulé staré šátky lanžhotské a javornické. Šatka se překládala v půli k čelu a otočila souměrně kolem hlavy, někdy i vícekrát a vzadu se pak rozmanitě ozdobně svázala. Zbylé části visely buď jednoduše dolů, což je obvyklý způsob, anebo se turbanovitě kolem hlavy otočily jako ve Velké nebo v Hrozenkově. Šátkou se zakryla jen část vlasů, druhou bylo možné u děvčat ze zadu shlédnouti, kdež nalézal se účes sestávající z mnoha praménkovitých rulíků ozdobnými tkanicemi propletených. Ženám prohlédlo vzadu dýnko čepce, jež z té příčiny bylo co nejrůzněji zdobeno.“²

Z úvazu šátky vycházely i úvazy **velkých šátků**, způsobem *hore a dole konce*. Již v první polovině 19. století se začaly místo původních šatek nosit velké čtvercové tištěné šátky. Nejstaršími šátky ze začátku 19. století byly šátky bílé, s jemným rostlinným ornamentem

na okraji, s bordurou a po ploše s rozesetými malými motivy. Později se objevily šátky s rokokovými či empírovými motivy, s oválnými figurálními obrázky v rozích a při okraji a německými nápisy.³ Hotové výrobky *barvenických* bílých šátků přicházely ze Saska (Lipska), proto se jim říkalo *lipské*, *saské* nebo *napoleonské*. V malém časovém odstupu se začaly používat šátky *barvířské*, vyráběné domácími barvíři. Barvířské řemeslo se udrželo jen v několika modrotiskařských dílnách, jejichž majitelé navazovali na tradici svých předků v používání přírodních barviv. Rozdíl v pojmu barvenické a barvířské lze možno vidět v odlišení tovární a dílenské výroby zahraniční a místní produkce.

U barvířských šátků byla velká plocha modrá, potíštěná žlutými puntíky a okraj tvořil výraznou borduru s motivem žlutých dubových listů. Uvazovaly se jako turecké šátky *na záušnice*. Přicházely do obchodu v kusech po tuctu a teprve v obchodech se stříhaly. Jejich kraje tiskli barvíři dřevěnou formou nebo formou s mosaznými drátky. Lipské šátky se ve 20. století uvazovaly již málo, známe je hlavně z Horňácka.⁴ V mnohých lokalitách se zaměňovaly názvy lipských šátků za turecké a opačně, ale většinou v oblastech ne slováckých, hlavně na Hané či Brněnsku.

Turecké šátky, které se běžně začaly nosit v první polovině 19. století, se dovážely převážně z rakouských zemí v celých štůčcích, ze kterých se stříhaly. Mezi největší producenty patřila firma Johana Georga Ulmera (1807–1875), založená jeho otcem v Dornbirnu již v roce 1806. Druhá byla ve Feldkirchu v rakouské spolkové zemi Vorarlbersko. U nás je začaly vyrábět okolo roku 1860 továrny v Humpolci a v České Lípě a barvily se v Uničově nebo v Přerově.

Turecké šátky se vyráběly ve velkém množství vzorů, v několika rozměrech a v základních barvách červené a černé s výraznou květinovou obrubou. Každý region, obec, rodina či jednotlivci měli pro svůj turecký šátek název, který určovala okrajová bordura nebo střed šátku. Turecký šátek – *tureček*, *turečák*, *turaň* nebo *turčák* získal svůj název podle výrazné červené barvy nazývané barvíři a obchodníky jako turecká červeň, získávané z kořenů mořeny barvířské (*Rubia tinctorium*). Tato bylina má svůj původ v Indii a na Středním východě a pro své barvicí vlastnosti se hojně pěstovala také v Malé Asii a Evropě.⁵

Šátky mají květované okraje a středy buď holé, nebo rozmanitě vzorované. Turecké šátky jsou čtvero druhu: a) červený s prázdným středem, b) červený se středem vyplněným drobným *kvítečkovým*, *halúzkovým* vzorem, c) šátek s červenou bordurou a černým prázdným středem, d) šátek s červenou bordurou a černým středem vyplněným drobným vzorečkem (halúzky, kvítečka). Šátky s tmavým holým středem nosily většinou starší ženy při pohřbu, nošení smutku a dávaly je ženám do rakve. Základní barva byla červená, tisk byl barevný, černý, modrý, žlutý a zelený. Po obvodu každého šátku byla natištěná 25 cm široká bordura v uvedených barvách a v rohu kytka nebo jiný motiv korespondující s bordurou. Tento roh šátku se při většině úvazů nechával volný, aby při uvázání bylo tuto výzdobu vidět. Turecké šátky měly čtvercový tvar obvykle 150 × 150 cm (160 × 160 cm), na luhačovickém Zálesí má turecký šátek 90 × 90 cm po obvodě se zeleným třepením. V každém regionu, podregionu či lokalitě se dodnes nachází v rodinách různé druhy tureckých šátků. S úvazy těsně souvisí úprava vlasů před uvázáním a přípravou šátku, popř. doplňujících součástí jako je obalenka a čepce.

Z důvodu složitosti úvazů dostaly na přelomu 19. a 20. století přednost průmyslové výrobky – jednoduché šátky bavlněné, plátěné, tištěné, brokátové, sametové, etamínové, plyšové, mnohé se strojovými trásněmi. Znamenalo to pozvolný přechod k městskému oblečení. Jejich vázání bylo zcela jednoduché. Většina se vázala pod krk, v zimě okolo krku se zavázáním v týlu, nebo pracovní šátky se vázaly přes uši a zavázané na suk v týlu. V některých oblastech se vázaly na jednoduché či zdobné čepce podle toho, k jaké příležitosti se braly.

Ke správnému uvázání šátku patřila **úprava vlasů**, které pod pokrývkou hlavy dobře tvarovaly šátek. Ženy obvykle vlasy sčesaly na *pútec* – na *pěšinku*, splétaly je do dvou copů a svázaly v týle do *drdolu* nebo *drndy*, takže copy dělaly oblouček a formovaly šátek. Někdy je sčesaly do *drdůlku* (Uherskohradištsko, Veselsko, Uherskoostrozsko) a vytvořily správnou formu šátku, a tím v mnohých lokalitách nepotřebovaly žádných náhradních podložek. Ženy, které měly vlasy špatné nebo krátké, tvarovaly úvaz pomocí různých *obalenek*, *obalenic*. Během času se z důvodu nepohodlnosti od staršího způsobu úvazu nošeného denně upouštělo, tím se odstranily i jakékoli pomůcky a vdané ženy si jen stáčely samotné vlasy. Protože v současnosti již není kroj každodenní záležitostí, k slavnostním a svátečním úpravám hlavy se rozmanité tvrdé nebo měkké podložky stále používají a jsou dosud nezbytnou součástí tradičního úvazu. Jejich úkolem je jednak napomáhat k upevnění vlasů, které se kolem nich omotávají anebo vkládají na ně, jednak slouží ke ztvarování úvazu.

Svobodná děvčata si ještě v druhé polovině 20. století splétala vlasy do jednoho nebo dvou copů, *lelíku*, volně položeného na zádech, v něm měla zapletenou nebo přivázanou stužku. Vlasy nosila vyčesány z čela nahoru nebo na *pútec*. Vlasy si ženy *zmývaly* jednou za měsíc, někdy i za delší dobu. Umývaly si je obyčejným mýdlem, dešťovou vodou, oplachovaly je odvarem z mateřídoušky nebo žlutkem, aby změkly.

Na Slovácku se setkáváme s různými typy úvazů šátků, které nezpevňuje či netvaruje žádná obalenka, šátek se váže přímo na vlasy. Je však hodně těch, které jsou tvarovány podložkami, jež mají různý tvar a jsou vyrobené z rozličného materiálu (drátu, dřeva, slámy, látky). Jejich hlavní funkcí bylo vytvarovat úvaz. Kromě obalenek si ženy pomáhaly ztvarovat šátek vkládáním tvrdšího papíru nebo novin. Někdy si vázaly i plátěný čepeček, který jen obalenku přidržoval. V mnohých oblastech ženy uvazovaly pod šátek zdobný čepec, který plnil znakovou funkci, ale především krajka zdobila obvod obličje ženy. Při rozboru ztvarování úvazu šátků jsme dospěli k **vytvoření typologie pomůcek** pro úvaz šátků, jež jsme utřídili do osmi skupin. Existují lokality, kde se šátek váže přímo na hlavu a pod šátek se neuvazuje **žádná podložka**. Patří k nim úvaz ze Starého Města – na *záušnice*.

Jen z praktického hlediska se pod šátek na vlasy váže **malý kapesník** nebo **kus plátna**, aby byl šátek na hlavě pevný nebo aby se neušpinil. Podložky v současnosti dodávají plátěnému tureckému šátku pevný tvar a zároveň zajišťují, aby se z kulaté hlavy nesemeskl – Polešovice – na *záušnice* s kapesníkem, Kunovice – na *záušnice hore konce s lelíkem* – pod šátek se dává kapesník nebo šáteček se dvěma tkaničkami.

Další pomůckou pro tvar úvazu si ženy turecký šátek nad čelem zpevňovaly **vloženým**, někdy **tvrzeným papírem** (Velká nad Veličkou, Uherský Ostroh, Vnorovy, Strážnice, Petrov).

Vlasy se upravovaly tak, aby zformovaly úvaz. Pozlovice 2014. Foto L. Tarcalová.

Na hlavu s pevně utaženými vlasy se nasazovala obalenka – *léпка* – bílý čepeček. Petrov 2014. Foto L. Tarcalová.

U některých úvazů se účes pod turecký šátek jen překryje **čepečkem**. Na luhačovickém Zálesí se dává hnědý nebo černý háčkovaný čepeček. Na Kyjovsku a hanáckém Slovácku se pod turecký šátek uvazuje **zdobný čepec**, který překrývá vlasy, ale zároveň plní zdobnou funkci (Vracov, Vlkoš, Krumvíř, Vacenovice, Čejč) a v Kobylí čepec tvrzený papírem.

Další skupinu tvoří úvazy tureckých šátků, kdy s **čepečkem je spojená kulatá kovová obalenka**. Petrov má plátěný čepeček *lépku* s kovovou obalenkou v podobě srdéčka, ve Strážnici se váže plátěný čepeček *lépka* s kovovou obalenkou v podobě kolečka, v Rohatci se uvazuje plátěný čepeček *drnda* a pod ní je kovový kruh obalený tkaničkou, v Boršicích u Blatnice se váže plátěný čepeček s tvrdou kovovou oválnou obalenkou.

Ke starým tradičním úvazům patří ty, kdy se pod turecký šátek uvazovala **obalenka**, která byla různého tvaru a materiálu. Ve zkoumané oblasti patří k nejstarším ty, které se dodnes splétají k vlasům. V Kunovicích je to drátěná podložka vkládaná na temeno a připevňná vpletenými vlasy, ve Starém Hrozenkově oválná kovová podložka *kontula* obalená tkaničkou, která se ovíjí vlasy, drží při spánkách a tvaruje úvaz oválně do výšky hlavy. K starým typům patří obalenky z Dolního Němčí, ze Strání a Vlčnova, jež jsou sešité s čepečkem, a obalenka je tvrdá, takže tvaruje šátek v týlu. V Březové se používá hadrový dvojité váleček *chontula*, v Drslavicích jeden váleček *jelito* či *nátěsta*. V Buchlovicích druhotně vkládají kapesník do dýnka úvazu, aby úvaz ztvaroval.

Jako **základ pro typologii úvazů tureckých šátků** rozlišujeme dva základní úvazy: *hore konce* a *dole konce*. *Hore konce* uvazovaly hlavně vdané ženy, ale i svobodná děvčata k tanečním zábavám. Úvaz *dole konce* byl pokládán za nejslavnostnější a nejobradnější, stejně jako kdysi uvazovaná šatka. Za nejstarší typ úvazu pokládáme ty, které vycházely nebo přešly z úvazu šatky jako původní pokrývky hlavy žen. Boční cípy byly vázány pod středový cíp šátku, který oba konce uvázané cípy v týlu kryl. Za něco mladší úvazy lze pokládat ty, jejichž boční cípy se uvazují nad středovým cípem šátku a volné boční cípy visí dole konce. Většina úvazů dole konce se neomotává okolo hlavy, všechny tři konce šátky visí na zádech, někdy jeden vpředu, jindy oba vpředu. K typově stejným, i když různě lokalizovaným patří ty, které jsou vázány nad středovým cípem šátku a s bočními cípy uvázanými kolem hlavy – *hore konce*. Úvaz šátku je veden hladce přes uši, natvaruje šátek v dýnko, zaváže se v týlu, cípy se po stranách vedou na temeno, kde končí zavázáním – na rožky, plastickým věnečkem nebo zřetelným válečkovitým sukem. Další skupinu tvoří úvazy s uzlem nad středovým cípem šátku, se záušnicemi a volnými bočními cípy, které se zásadně neomotávají okolo hlavy, ale centrální a nejzdobnější část úvazu zůstává v týlu. Úvaz s uzlem nad středovým cípem šátku, se záušnicemi a bočními cípy uvázanými kolem hlavy tvoří další skupinu. Vychází z úvazu dole konce. Zde jsou konce šátku omotány okolo hlavy se znatelnými záušnicemi. Úvazy s uzlem nad středovým cípem šátku mají boční cípy uvázané okolo nepostradatelné obalenky. K jednoduchým úvazům patří ty, které se ovazují okolo čepce pod krk, často kryjí i bradu, nebo jsou uvázané pod bradu.

Úvazy tureckých šátků jsme sledovali v oblasti Slovácka, kde byly vytypovány obce jednotlivých národopisných oblastí: **luhačovické Zálesí** – Pozlovice; **Uherskobrodsko a moravsko-slovenské pomezí** – Újezdec, Drslavice, Vlčnov, Dolní Němčí, Strání, Březová, Starý Hrozenkov; **uherskohradištské Dolňácko** – Staré Město, Polešovice, Kunovice, Buchlovce; **uherskoostrožské a veselské Dolňácko** – Uherský Ostroh, Vnorovy; **Hornácko** – Velká nad Veličkou; **strážnické Dolňácko** – Strážnice, Petrov, Rohatec; **kyjovské Dolňácko** – Vacenovice, Vlkoš, Vracov; **Mutěnicko-Hovoransko** – Čejč; **hanácké Slovácko** – Kobylí, Krumvíř. Turecké šátky se tedy uchytily na celém Slovácku kromě oblasti Podluží.

Ani odborník na lidovou kulturu na Podluží dr. Joža Dostál neuvádí existenci tureckých potištěných šátků, zmiňuje jen vlnáky, které se vyráběly v Liberci a prodávaly v Břeclavi. (Joža Dostál, Ladná, 1962).

Luhačovické Zálesí

Na počátku 19. století se zde nosily již čtvercové šátky. „Potištěné velké šátky u nás nosily jen dívky a mladé ženy a vázaly je okolo krku. Říkalo se jim podle vzorů buď turecký turečák, nebo perníkový nebo kvítečkový. Jejich zánik je jako u šátků černých. Ženám se tyto šátky líbily, protože byly velmi pěkně malované.“ (Miroslav Mikel, Hřivínův Újezd, 1962). Pro všední dny byly lehčí červené, modré a žluté barviřské, v zimě zelené vlněné. Na neděli se braly barvenické bílé, se žluto-červenomodrým potiskem zv. *lipské* i *kamrtušky*. V osmdesátých letech 19. století převládalo nošení větších, spíše plátěných čtvercových tištěných šátků lemovaných zelenými vlněnými trásněmi. Ty byly vytlačeny šátky menších rozměrů, tovární výroby, nejrůznějších materiálů, barev a vzorů, zejména kašmírovými.⁶

Vdané nosily pod šátkem čepce síťovaný nebo pletený na *krosenkách*, většinou černý. Hnědý se dochoval pouze jeden a ten byl pletený na rámu, mohl být barevně vyšívaný, někdy později pletený i háčkový a zdobený perličkami. Čepce zpevňoval účes vdané ženy, který tvořil *pútec*, pěšinku uprostřed hlavy, a dva upletené copy. Do nich se vplétala tkanice, kterými se copy na konci zavázaly a obtočily kolem hlavy. Žena, která měla málo vlasů, si upletla *obalenku* ze slámy a vkládala ji pod čepce jako náhražku vlasů. Místo čepce si některé ženy oblíbily *zavíjačky* či *podvíjačky* – malý červený turecký šátek uvázaný na *taléřek*, na *talěř* nebo na *záušnice*. Přes něj se uvazoval velký šátek lipský nebo turecký, ve svátek čtvercový šátek z bílého plátna, zdobený v rozích bílou prolamovanou výšivkou. Čepce se přestal pod šátkem nosit v druhé polovině 19. století a nosil se šátek samotný. Při svatebních obřadech se nadále říkalo, že se nevěsta *začepí*, i když žádný čepce v pravém slova smyslu nedostala, byl jí uvázan pouze šátek na *záušnice*. Vdané ženy přes menší šátek, pod kterým nebyl čepce, nosily ještě velký bílý šátek o rozměru 150 × 150 cm (bílý bíle vyšívaný nebo bílý

Žena v úvazu na *matičku*. Pozlovice 1850. Podle: Václavík, A.: *Luhačovské Zálesí*. Luhačovice 1930, obr. část 389.

Úvaz s uzlem nad středovým cípem, záušničkami a volnými bočními cípy. Úvaz na *matičku*, *talěř*. Pozlovice 2014. Foto L. Tarcalová.

lipský šátek). Červený šátek se tak stal vlastně čepcem. Stejně tomu bylo i na jižním Valašsku.

Turecký šátek o rozměrech od 75 do 90 cm (strana šátku) se na Zálesí nosí v obcích, kde pracují folklorní soubory. Barva šátku je červená s prázdným středem (bez kytiček) nebo s hnědým středem. Šátek je olemovaný trásněmi, červený šátek zelenými, hnědý šátek trásněmi fialovými. Úvaz šátku na luhačovickém Zálesí se nazývá *na záušnice*, *na talérek*, *na taléř* či *na matičku*. Každý z používaných výrazů má své opodstatnění. *Na záušnice*, protože je složen za ušima, *na taléř*, protože tvoří rovnou plochu v zadní části hlavy, a *na matičku*, protože jej nosily pouze vdané ženy, tedy matky či budoucí matky.

Uherskobrodsko a moravsko-slovenské pomezí

Do oblasti **Uherskobrodsko** jsme zahrnuli všechny krojové okrsky ležící okolo Uherského Brodu až ke slovenské hranici. Samotný uherskobrodský kroj je oblékán v obcích Újezdec u Luhačovic, Havřice, Maršov, Prakšice, Pašovice, Rudice, Šumice, Těšov. Klvaňa se zmiňuje, „...že *vázání šátků jen o svatbách a úvodě mívají vdané ženy kolem půlkruhové obalenky, k níž čepce se druzí; jinak vdané oplétají vlasy kolem „nátěstky“, již jest viděti zřetelně i na šátku „na záušnice“ vázaném. Děvčata váží šátek na babušu, ale tak, že brady neviděti a konec šátku často i na temeni hlavy se svazují, což zcela typicky vypadá.*“⁷ V současnosti se váže *hore konce*, kdy konce se obtáčí okolo hlavy, ale i *na jelito* nebo *na nátěstku* (dva výrazy, ale jeden typ obalenky). K tomuto vázání je použita obalenka ve tvaru textilního válečku. V polovině vázání se vloží do týlu, kde tvaruje úvaz. Slavnostní vázání šátků svobodných děvčat je *na ocas*, *na lipač*.

Ve farnosti Hradčovice – Lhotka, Veletiny, Drslavice si „...svobodná děvčata ovazují šátek, ovšem turecký, o slavnostech „na ocas“, tj. tak jako na Brodsku, při čemž zadní cíp volně splývá a postranní cípy se pod něj v týle svazují. Jinak na obyčejno uvazuje se šátek „na babušu“ jako na Brodsku, při čemž cípy boční se kolem brady omotají a často na temeni hlavy svazují.“⁸ Josef Beneš uvádí pro Hradčovice obalenku v podobě širokého oválu pod pojmem na *pagáč a báleš*.⁹ V současnosti se váže turecký šátek, kterému říkají vdané ženy *šatka*, způsobem *na báleš* či *na jelito*; úvaz je podobný úvazu uherskobrodskému. K navázání šátku se používá tzv. *nátěsta*, *jelito*, vodorovná jelítkovitá obalenka, což je váleček vycpaný většinou peřím nebo molitanovou stříží. Velmi často se váže úvaz *na babušu*, přičemž boční cípy se omotají kolem brady.

Vlčnov tvoří samostatný krojový okrsek v rámci uherskobrodského Dolňácka. Někdejší vlčnovský kronikář Josef Kukulka zmiňuje, „...že *starší ženy od 50 let nosily černé šátky na svátek i na všední den do roku 1914 i na pole. Vdané zapletou si lelíky, dá se obálnica (dřevěná). Pojmenování: cibulové, huslové, s jedním lístkem, půlměsíčkové, chebzové, rýnštákové, dvacetníkové, s černým pérkem, dubový list. Nosí se stále, dnes jen v neděli a o slavnostech. Po 1. válce se zavádějí šátečky na hlavu a jupky.*“ (Josef Kukulka, Vlčnov, 1962).

V obci se nosily převážně turecké šátky s prázdným středem o rozměrech 140 × 140 cm. Dochovaly se také s kvítkovým středem, naopak nevyskytovaly se *halúzkové*. Při uvázání šátku *na mladú ženu* se uplatnil téměř výhradně šátek s holým středem, na kterém vyniklo poskládání šátku a květinová bordura, podle které se rozlišovaly šátky s názvy: *s dubovým listem, věncový, cibulový, chebzový, klokočkový, hájový, s černým pérkem, s jedním listem, šípový, rýnščákový a dětský*. Ve výbavě mělo děvče všechny typy šátků s červeným a několik také s černým středem, které se nosily v době půstu nebo na pohřeb.

Běžné vázání šátku vdaných žen *konce hore* s cípy obtočenými kolem hlavy patřilo nejen k všednímu, ale také ke svátečnímu kroji. Vdané ženy si pod šátek dávaly loubkovou

Úvaz s uzlem nad středovým cípem šátku a znatelnou obalenkou a bočními cípy okolo obalenky. Úvaz *na záušnice*. Vlčnov 2014. Foto L. Tarcalová.

Ženy v úvazu *na báleš*. Hradčovice 1935. Fotoarchiv Slovákckého muzea v Uherském Hradišti.

obálenicu zašitou v plátěném čepci – chodily *začepené*, uvázané *na mladú ženu*. Pojmenování je odvozeno od zvyku čepit nevěstu při svatbě, kdy je dívka přijímána mezi vdané ženy. Od té doby již nikdy nenosila šátek bez obalenky. K obřadním příležitostem a velkým církevním svátkům (Boží tělo, Vzkříšení) chodily i vdané ženy uvázané v šátku *na ocas*, avšak pod šátkem byla patrná konstrukce *obálenice*, která je odlišovala od svobodných dívek. Bylo běžné, že se ženy dokázaly začepit samy, protože takto chodily upravené každodenně i k pracovnímu kroji. Postupně se stále více vžíval úvaz šátku *pod bradu*, jehož uvázání bylo jednoduché. Kolem roku 1900 se začalo používat v zimním období vázání šátku pod bradu pro jeho praktičnost. Již ve čtyřicátých letech 20. století začala nosit úvaz pod bradu i svobodná děvčata ke svátečnímu a slavnostnímu kroji zcela běžně, stejně jako vdané ženy.¹⁰ Zpod šátku svobodným děvčatům vyčnívají mašle uvázané na konci copu *lelíku*. Cípy mašle přitom původně dosahovaly až k dolnímu okraji sukní.

V krojovém **okrsku nivnickém** patří úvazy šátků k typům úvazů velice jednoduchým. Klvaňa o dolněmčanském úvazu píše: „*Konce se „do kostela“ nechají tak viseti dolů; pravý konec do předu přehozený, zadní dozadu. Aby šátky déle držely tvar, škrobívají se. Ženy vdané nosívají obalenky dřevěné, kopýtkovité, nahoru do špice, jež spojeny jsou s čepcem tak zvanou čepicí. Dýnko čepice je napiato na obalence. Šátek ostrý výstupek dobře prozrazuje. Šátky jsou turecké většinou holé, jednoduše červeného nebo červenavě černé bez ozdob, jen okraj má široký, květovaný vzor.*“¹¹ Pavel Popelka uvádí, že obalenky byly různého tvaru, v Nivnici se například jednalo o tenkou dubovou destičku tvaru trojúhelníku asi 10 × 5 cm, obšitou plátnem, která se přivazovala na hlavu špičkou nahoru.¹² Úvaz pro vdanou s obalenkou ve tvaru kopyta na temeni hlavy má velmi ostře zřetelný tvar. Obalenka je dřevěná, oválná, všitá do čepce, který se vkládá na hlavu, a na ni se váže šátek způsobem *hore konce*. Pokud se obora neuvazuje okolo hlavy, pak je úvaz *dole konce*. Svobodným děvčatům se obalenka nekládá.

Do okrsku nivnického patří i např. Korytná. Víme, že zde ještě před rokem 1970 „... *na hlavě měly ženy umně vázaný červený šátek turecký (při smutku s černým podkladem). Tomuto šátku se říká šatka. Vdané mají ještě obalenku (čepce), uvnitř s loubkem, který tvoří*

Plátěný čepeček s tvrdou kovovou oválnou obalenkou se vkládá pod úvaz vdané ženy. Boršice u Blatnice 2014. Foto L. Tarcalová.

*na temeni hlavy špici.*¹³ I v **Boršících u Blatnice** si dodnes váže vdaná žena nejprve obalenku, která má tvar obloučku a je přiřítá k plátěnému čepci, který se váže přes čelo. Na ni se pak váže turecký šátek *tzv. holý*. Svobodná si obalenku nedává, šátek se váže přímo na hlavu s jedním koncem kolem hlavy *tzv. na ocas*.

Ve **Strání** se také váže turecký šátek *tzv. holý* – *dole konce a hore konce*. Oba úvazy jsou s obalenkou, která je z tvrdého naškrobeného plátna. *Tvrďý čepec* – obalenka je zhotovena ze tří kusů plátna, vzadu je hustě navrpená do tvaru podkovy (rožků) a toto vrapení je silně naškrobeno. Připevňuje se pomocí dvou šňůrek, které jsou dlouhé tak, aby bylo možné dvakrát obtočit hlavu ženy. Pak se uvazuje šátek. V minulosti jej vdané ženy vůbec neodkládaly, byl nejspodnější vrstvou při úvazu původně nošené *šatky* – nejdříve se na hlavu uvazoval *tvrdý čepec*, na něj *měkký čepec* a poté se kolem hlavy dvakrát ovinula šatka. U svobodných děvčat

K starým typům patří obalenka ze Strání, jež je sešitá s čepečkem. Obalenka je tvrdá, takže tvaruje šátek v týlu. Strání 2014. Foto L. Tarcalová.

Žena v úvodnici s uvázaným šátkem *na ocas*. Dolní Němčí 1965. Fotoarchiv Slovákckého muzea v Uherském Hradišti.

Ženy v úvazu tureckého šátku *hore konce na věnec*. Strání 1968. Fotoarchiv Slovákckého muzea v Uherském Hradišti.

se turecký šátek váže přímo na hlavu a cípy se nechávají viset na zádech – váže se způsobem *dole konce* a vdané ženě se omotají okolo hlavy – *hore konce*. Úvaz *konce hore* se v minulosti nosil k tanečním zábavám, starší ženy si jej vázaly i k dennímu nošení. Vázání *konce dole* byl a je považován za slavnostní úvaz. Turecký šátek je ve Strání používán ke *starému* i *novému kroji* a platí pro něj stejná pravidla. Aktuálně již není tolik dodržováno dřívější rozdělení úvazu šátků nošených k muzice nebo na slavnost. V současnosti volí mladší ženy převážně úvaz *konce hore* (*na věnec*), a to i ke slavnostním příležitostem. S vyšším věkem pak stoupá počet nositelek úvazu *konce dolu*.

V **Březové** se váže turecký šátek na oba způsoby. Svobodnému děvčeti se váže turecký šátek *holý*, tzv. na *lipač*, bez ovázání okolo hlavy, s konci pod zadním dlouhým koncem, končícím nad pasem. Šátek se váže přímo na vlasy. Vdané se uvazuje šátek *na záušnice*. Pod šátek vdané ženy se dává obalenka *chontula*, oválné vycpané textilní jelítko, které se dá na vlasy upravené do drdolu a zpevní plátěným bílým čepcem. Oba úvazy mají jeden cíp volně spuštěný na zádech a ukrytý pod středovým cípem, druhý cíp je složen do úhledného pruhu a veden po obvodu hlavy nad čelem. Po stranách vyčnívají ploché záušnice.

O vázání na **moravských Kopanicích** Klvaňa píše: „*Na hlavě nosí se nyní turecké červené nebo tmavě květované ručníky (šátky), někdy také malé šátečky pod bradu. Ručník váží děvčata „na babušku“, tj. omotají konce pod bradou a zaváží v týle. Vdané váží však šátky na záušničky, při čemž konce jako jinde omotávají se nad čelem. Záušničky jsou nevelké, hluboko stažené. Při tom mají vdané ovinuty vlasy kolem „kontuly“ (obalenky). Kontula je jelítkové těleso, do něhož jsou vpleteny vlasy tak, že jich není třeba spleťati často. Vychází na obě strany z týla k uším a jest v oblouku esovitěm nad temeno vedena, připevněna jsouc od týlu dvěma šňůrkami nad čelo, celkem starobylého tvaru. Přes kontulu nosívaly dříve ženy i čepce.*“¹⁴

K vázání šátku na moravských Kopanicích se stále používá obalenky *kontuly*. Dnes je to drát ve tvaru oválu, omotaný stužkou, který se splete do vlasů se dvěma copy. V týle se tyto dva copy spojí v jeden oblouček. Ovál přechází nad temenem hlavy tak, že když se uváže šátek, vyčnívá ztelně a tvaruje hlavu do špičky. Turecký šátek s prázdným středem se váže na tzv. *záušničky* obvykle pro vdanou ženu.

K nejstaršímu typu úvazu patří úvaz na *lipač*. Březová 2014. Foto L. Tarcalová.

Ženy v úvazu *na záušničky* (pod šátkem kovová obalenka). Žitková 1920. Fotoarchiv Slováckého muzea v Uherském Hradišti.

Uherskohradištské Dolňácko

Do oblasti uherskohradištského Dolňácka zařazujeme nejen Hradištsko, ale i Kunovicko a Buchlovicko. První zmínky o úvazu šátku v týlu s konci položenými vpředu uvádí Miroslava Ludvíková z roku 1814 z Buchlovického panství.¹⁵ „*Můžeme pozorovat, že šatka byla úborem hlavy dívek, ale že v zimě ji mohl nahrazovat na celém území šátek dozadu vázaný ... na Buchlovsku snad kanafasový.*“¹⁶ K mladším ikonografickým dokladům patří i kresby Josefa Mánesa z roku 1854, kdy zaznamenává úvaz žlutého tištěného šátku u Babuše Čudové, a ve stejném roce pak již červeného tureckého šátku u Veruny Čudové způsobem *na záušnice*.¹⁷ Na Uherskohradištsku vznikly čtyři varianty vázání, které jsou si velmi podobné a v každé obci mají své malé odlišnosti. Způsob vázání různých úvazů tureckého šátku u jednotlivých krojových typů záleží na jednotlivých ženách vazačkách, které si osvojily svůj způsob vázání. Základ úvazu se ale dodnes nezměnil. U typu kroje staroměstsko-jarošovského a bilovického je vázání pevnější, přitažené k hlavě, u typu kroje velehradsko-spytihněvského a polešovického je volnější a větší. Uvázaný šátek zde působil větším a bohatším dojmem. Turecký šátek se vázal *na záušnice koncama dole*, dnes se váže především *na záušnice koncama hore*. Na všední den se velký šátek vázal na *báru* nebo na *barboru* – pod bradu se sukem vzadu.

Způsob vázání tureckého šátku byl hodně složitý, přesto se šátek nikdy nešpendlil ani nesešival. Vázal se přímo na vlasy, popř. s malým šátkem či kapesníkem na temeni, aby neklouzal či se nezašpinil. Pod šátek si svobodné splety vlasy do jednoho copu na konci s mašlí, která při dlouhém copu vyčnívala zpod šátku. Vdané ženy měly vždy dva pletence, někdy stáčely vlasy do jednoho nebo svazovaly v drdol a pokrývaly červeným tureckým šátkem.

Tureckých šátků měla každá vdaná žena několik druhů, lišily se od sebe vzorem široké natištěné obruby – *obory*, *bordury* v barvě červené, modré, žluté a zelené. Vzor při okraji dával šátkům regionální i lokální názvy. Podle vzoru této bordury mají šátky název – *křepelák*, *růžencový*, *s hrachovým krajem*, *na rybí oči*, *cibulový*, *na grumle*, *tragačový*, *na dubový list*, *kvítečkový*, *halúzkový*, *jatelinkový*, *kytkový*, *kohoutkový*, *hroznový*, *chebzoový*, v Nedachlebicích

Úvaz s uzlem nad středovým cípem šátku s výraznými záušnicemi. Úvaz na *záušnice*. Staré Město 2014. Foto L. Tarcalová.

Žena v úvazu *hore konce s lelíkem*. Kunovice 1965. Fotoarchív Slovákckého muzea v Uherském Hradišti.

jsou známé turecké šátky pod názvy *sardýny*, *halúzkové*, *křepeláče*, *na hrubé kvítka*, v Tučapech byly pojmenovány jako *šípkový*, *růžencový*, *kopcový*, *srdečkový*, *halúzkový s bílým tiskem*, *halúzkový se žlutými růžičkami* a *halúzkový zelený*. Podle středu se šátky nazývaly *holý*, *kvítkový* či *halúzkový*. Děvčata měla tureckých šátků šest až dvanáct a střídala je každou neděli.

Vývoj úvazů z Uherskohradištska je nejzřetelnější na **Kunovicku**. Máme doklady o způsobu vázání šátky, stejně jako o vázání lipských šátků na přelomu 19. a 20. století, které se uvazovaly stejným způsobem jako turecké šátky. Typ kunovického kroje se dodnes obléká v Kunovicích, Míkovcích, Sadech, Podolí a Popovicích.

O úvazu kunovického šátku se zmiňuje Klvaňa, který jej pokládá za velmi starobylý: „*Vdané mají na temeni hlavy čtverečnou obalenku (drát, kolem něhož vlasy se zavíjejí), kteráž pro rohatost svou „rožky“ se zove a již z daleka u vdané ženy i pod šátkem jest znatelná. Obyvatelstvo městské i jiných sousedních krojů slováckých s jakýmsi pohrdáním vždy o těchto „rožkách“ mluví. Tento typus obalenky i její položení na temeni hlavy je nejstarobylejším (středověkým) zbytkem úpravy vlasové daleko široko. Obalenky jiných krojů mají útvar mnohem novější i umístění jejich vzadu hlavy patří nejspíš století 16. neb 17. Nejzajímavější a nejnápadnější na ženském kroji zdejší jest sváteční vázání šátku. Ve všední den se šátek „turecký“, t. j. červený s pestrými květy váže jednoduše „na babušu“, totiž pod bradou se cípy omotají a vzadu zavážou. Sváteční vázání těžko se dá naučiti a tím těžce popsati. Vždy mně připomínalo neobyčejným útvarem svým na staroegyptské hlavy sfing. Svobodné vázou šátek tak ovšem na prostou hlavu a mají tedy vázání nahoře kulaté. Ale vdané, protože vplétají vlasy ve čtyřhrannou drátěnou obalenku, tzv. r o ž k y, na temě hlavy připevněné, mají nahoře dýnko čtverhranné. Vázání samo je velice obtížné a obyčejně nahrazuje se v den všední, jak řečeno, vázáním „na babušu“. Šátky samy jsou nyní většinou turecké tj. červené, zřídka s černým prostředkem a těch užívají starší ženy a mladší snad jen v postu a různé kvítkované mají různá jména halúzkový, kvítečková, křemelkový, holý atd. Málo již se najde (to jen u stařen) šátků modrých se žlutým květováním na okraji širokém.“¹⁸*

V současnosti se na Kunovicku váží turecké šátky na pět způsobů. Svobodná děvčata váží na *záušnice* tak, že turecký šátek se vede přes čelo a vzadu a na bocích se vytvoří řásnaté *záušnice*. Nosí se k jupce nebo k lajblu. Svobodným děvčatům se váže k hodům, tedy k rukávcům, ale i k jupce na *záušnice hore konce s lelíkem*, který se od prvního odlišuje tím, že přes čelo se uvazuje sešitý cíp a tvoří nad čelem zdobnou obrubu. Vdaným ženám se váže úvaz na *záušnice s rožky*. Zde již se používá obalenka. Je to drátěný čtvereček, který se keprovou stužkou přiváže k vlasům, a tím ztváří celý úvaz. Méně nosí vdané ženy úvaz na *rožky pod krk*, většinou *ke kabani* nebo *kožichu*. Odrůstající děvčata nosí turecký šátek pod bradu na *babušu*.

Buchlovice a Břestek reprezentuje **Buchlovicko**. Je to jeden krojový typ, který zařadil Josef Klvaňa do krojů podhoráckých. Protože zde v současné době vykazuje hlavně mužský kroj řadu dolňáckých znaků, zařadili jsme ho k hradištskému typu kroje.¹⁹ Ženy se většinou česaly na *pěšinku na pútec* a vlasy splétaly do lelíků, které si stočily v týlu do malého drdůlku *drndy*. Ke všednímu i svátečnímu kroji se ještě před rokem 1880 vázaly každodenně turecké šátky, kterým předcházely jiné tištěné bílé *lipské* nebo modrozluté *barvířské* šátky, které se nedochovaly.

V Buchlovicích i Břestku byly nejoblíbenější turecké šátky s prázdným středem *holé* s tmavším odstínem než v obcích uherskohradištského Dolňácka. Málo se používaly *kvítkové* se středem posetým květinami, neboť by jejich bohatý vzor zřejmě rušil celkově skromný a vážný vzhled kroje. Podle tvaru bordury si ženy na Buchlovicku šátky pojmenovaly – *chebzoový* (ornament ve tvaru bezu), *svlakový* (podle svačce), *dubový* (podle tvaru dubového

K mladším úvazům patří ty, jejichž boční cípy se uvazují nad středovým cípem šátku a volné boční cípy visí dole konce. Buchlovice 2014. Foto L. Tarcalová.

Žena v úvazu *dole konce na ocas*. Ostrožská Lhota 1968. Fotoarchiv Slovákckého muzea v Uherském Hradišti.

listu), *šípový* (podle tvaru šípové růže), *húsenkový*, *hadový*, *kvítkový* apod. Kromě těchto červených šátků se nosily i černé *dušičkové*, které byly také *kvítkové* nebo *holé*.

Na Buchlovicku se vážou turecké šátky na velkou, dopředu přes uši staženou kuklou, s plochým kulatým dýnkem, kolem něhož se hodně dozadu ovazují boční konce. Zadní roh splývá pak volně po zádech. Váží se na dva způsoby. Úvaz *dole konce* je svátečnější a nosí se v Buchlovicích při hodové obchůzce jen k černému kabátku. Úvaz *hore konce* si váží děvčata nebo ženy, které se účastní taneční zábavy, nebo se připravují na nějaký jiný taneční projev, a neobléká se kabátek, jen rukávce a kordulka. V Břestku se *dole konce* váže k celodenní hodové obchůzce a *hore konce* na večerní tančení *hanácké*. Černé šátky si uvazovaly hlavně vdovy nebo staré ženy, také se jim dávaly do rakve. Ve všední den se plátěné šátky uvazovaly pod bradu nebo *na babušku*, dozadu *na čajku*. V zimě si braly ženy teplé bavlněné šátky s třásněmi, vždy k jupce nebo kacabajce.

Uherskoostrožské a veselské Dolňácko

Na Uherskoostrožsku i na Veselsku na konci 19. století již kroj zářil barevností. Jako pokrývka hlavy se po šátkách s dýnkem zcela prosadil turecký šátek vázaný *na záušnice*, který si oblíbily i starší ženy. Děvčatům připadal tento úvaz méně slavnostní, proto se začal vázat úvaz *na ocas*. Jeden konec úzce splýval hluboko na zádech a dva další konce se omotaly okolo hlavy a uvázaly se v týle pod visutým koncem. Ještě před rokem 1925 si starší ženy pokrývaly hlavy zvláště vázanými tureckými šátky, přičemž vlasy měly zcela ukryty a otočeny pevně kolem obalenky (podvojného dřívka obšitého plátnem), kdežto dívky nosily již jen pod bradu vázané šátečky, z nichž vzadu jim vyčnívaly pentličkami ozdobené *lelíky* (copy). Než i ony uvazovaly si ve všední den kdysi turecký šátek, ale většinou jen *na ocas*, tj. s dlouhým cípem vzadu.²⁰ Dnes se na Uherskoostrožsku váže *dole konce na ocas* se sukem pod dýnkem a dva konce visí po stranách. Druhým současným úvazem je *hore konce na rožky*. Úvaz se váže na sčesané vlasy *na pěšinku* a na jeden cop. Šátek se předem vyztuží novinovým papírem, aby úvaz držel tvar. Úvaz *na záušnice* nebo *hore konce na rožky* má podobu turbanu. Zadní cíp nevisí na zádech, ale je zastrčen do úvazu. Nosí je vdané ženy

i svobodná děvčata. Na Uherskoostrožsku je vzadu na dýnku pět sámečků, na Veselsku je dýnko hladké.

V Hluku nosily vdané ženy dřív pod šátkem obalenku, *dřívko*, kolem kterého bývaly vlasy vodorovně položené a vzadu se obtáčely. Dnes se váže buď *na náušnice* s konci hore, vedenými nahoru kolem hlavy, nebo s konci spuštěnými dolů. Konce šátky směřující dolů nosí ženy při obřadech – ke křtům, k úvodu, o svatbách, k pohřbu, k církevním svátkům a slavnostem. Konce nahoru vázané tak, že úvaz tvoří hranatý turban, ženy nosí do kostela, při příležitosti světských i církevních svátků a slavností. Šátky této oblasti mívají nejčastěji jednobarevný holý střed nebo středovou plochu pokrytou drobnými kvítky, tzv. *murišový* vzor, s širokým okrajem, okolkem či bordurou. Starší vdané ženy a stařenky nosily šátky tmavočervené nebo s černými okraji, které si na hlavu vázaly na způsob turbanu. Vdané ženy si pod úvaz splétaly vlasy v copánčích do tvaru vrkoče, drdůlku.²¹

Na Veselsku se nosily turecké šátky na větší *záušnice* než na Uherskoostrožsku. Pro Veselsko jsou typické kulaté hustě našasené rukávce, oproti uherskoostrožským zlomeným, ke kterým se váže turecký šátek, kdy levá strana úvazu *na rožky* je delší a dýnko je hladké, bez sámečků. Turecké šátky se dělí na smuteční – černý střed šátku, anebo červený střed, který se nosí ke svátečnímu kroji. V Hroznové Lhotě se podle vzorů okraje jednotlivé druhy tureckých šátků nazývaly *hráškový*, *s rybíma očima*, *galánkový*.²² V případě, že je oblečená zadní sukňě – černý šorec, neuvazuje se k copu *pantla*, ale když má dívka fěrtoch – bílou zadní sukni, do úvazu se vkládá vyšívaná stuha, která dosahuje až po konec fěrtochu.

Ve Vnorovech se pod šátky původně dával bílý plátěný čepce, na kterém šátek lépe držel tvar. Vkládala se do něho i malá dřevěná spona obalenka, do které se vlasy omotávaly. Po první světové válce se turecký šátek v běžném životě odkládal a zůstal už jen jako součást kroje slavnostního. Na všední den byl nahrazen běžnými kupovanými šátky vázanými pod bradu.

Dnes je zvyk svobodnému děvčeti vázat úvaz *na polku*, který je podobný úvazu *na lipač* či *na ocas*. Uvazuje se z *holého* šátku tak, že nad čelem se překládá a vytváří malé rožky. Vzadu se sešije, aby vznikl úzký ocas. Obléká se k šorcí, k fěrtochu, tam potom vyčnívá zpod šátku velká zdobná stuha. Tato byla upevňována na copu děvčete. Pokud děvčata nemají dlouhé vlasy, vkládá se nebo zaplétá se keprová stuha, která pak prochází celým úvazem až do spodu *polky*.

Hornácko

Od přelomu 19. a 20. století byly běžnou pokrývkou hlavy šátky, které nahradily starobylé *šatky*. Šátky jsou vyztužené naškrobeným papírem, aby forma byla pevná, stálá a vytvářela vzadu čtverhranný tvar s větším cípem splývajícím volně dolů po zádech.

Na Hornácku je známý dvojí způsob vázání šátků – *dolú rožky*, který je svátečnější a nosí se v neděli do kostela, a na úvaz *hore rožky*, který se nosil na všední dny, na taneční zábavy, pohřby či v neděli odpoledne. Šátky se rozdělují *na turecké – červené a černé, bílé lipské, brněnské, lehké smutkové a strapkové*.²³ Šátky jsou čtvercového tvaru a váží se napevno na hlavu ženám i dívkám. Šátky turecké červené mají podle natištěného vzoru lidové názvy – *kvítkový, listový, jabůčkový, háďátkový, sedmikrásový, trilistkový, s hrubým kvítkem, s drobným kvítkem*. Černý turecký šátek je známý pod názvem *potahovaný, kvítkový, holý*, šátky bílé lipské – *zlatkový, košový, kvítkový, pánový, jiný panový, kvítkový* ve třech variantách. Vedle těchto se velmi používá i šátků *brněnských*, které mají bílý podklad, jsou potištěny černými kvítky – podle vzoru jsou nazývány *červený macoškový, černý macoškový, černý kvítkový* ve třech variantách, *černý měsíčkový a červený měsíčkový*. Z *lehkých smutkových*, které se tak

Stará žena v úvazu tureckého šátku *hore rožky*. Hornácko nedatováno. Fotoarchiv Slovického muzea v Uherském Hradišti.

Úvaz s uzlem nad středovým cípem, záušničkami a volnými bočními cípy. Úvaz *na náušnice*. Strážnice 2014. Foto L. Tarcalová.

vází na rožky, jsou známe čtyři varianty. Nejoblíbenější jsou bílé šátky s barevným vzorem, které v Nové Lhotě označují jako *velické*. Levnější a lehčí byly *lehké* nebo těž *pecinové* šátky s červeným vzorem na bílém podkladě, v Javorníku a Velké zvané *strapkové*. Ve všední dny nosily ženy bílé plátěné šátky.²⁴

Nošení různých druhů šátků mělo svá pravidla, braly se jen k určitým příležitostem. *Červené turecké šátky* se nenosily v období adventu, půstu a v době smutku, jinak na všechny větší slavnosti během roku. V současné době děvčata nosí červené šátky *hore rožky* k různým folklorním slavnostem. *Bílý šátek – lipský* vázaný *dole rožky* byl spíše obřadní krojovou součástí, většinou se světlými krojovými doplňky. *Brněnské bílé šátky* s drobným potiskem byly vázány *dolů rožky* a nosily se jenom do kostela, avšak *hore rožky* do kostela i na každodenní nošení, mladší je braly také v době půstu a adventu. *Strapkový šátek* nošený hlavně ve Velké nad Veličkou si vázaly mladé ženy v adventu a půstu, starší ženy v kteroukoliv neděli. Normou byl černý turecký šátek, ve kterém chodily ženy bez rozdílu věku v době postní, adventní, vázal se oběma způsoby a musely se k němu zvolit správné oděvní doplňky. Stejnou funkci měl i *smutkový šátek*. Nosil se v době půstu do kostela, na pohřby a brala se k němu tmavá přední sukně.

Strážnické Dolňácko

Na **Strážnicku** se dodnes nosí turecký šátek, kdysi i „...*tolarový, bílý s kvítky házenými jako se nosí častěji ještě na Hornácku.*“²⁵ V současnosti se váže turecký šátek *hladký, táhaný* nebo *dušičkový*. Úvazu se říká *na záušničky* nebo *naušničky*; je to úvaz pro svobodné děvče i vdanou ženu. Úvaz *hore konce* ve Strážnici neexistuje. Před uvázáním tureckého šátku se vlasy spleťly ve dva copy a svázaly se na temeni. Kromě tureckého šátku se ještě stejným způsobem *na náušničky* váže šátek *vapérák s obalenkou – lépkou*. Nenosi se však ke slavnostnímu kroji.

V **Petrově** uvazovaly ženy červený turecký šátek – *trnový, slakový*. Vdaná měla pod šátkem plátěný čepec, který byl zpevněný kovovou obalenkou v podobě srdíčka – *lépku*.

Upevnil se k hlavě tak, že se dlouhými tkaničkami přitáhl k hlavě. Na to se vázal zdobný čepce se širokou krajkou *čipečkama*, které vyčnívaly zpod šátku a v oblasti uší pěkně rámovaly obličej. Nakonec se uvázal turecký šátek.

Bez čepce s kovovou obalenkou přišitou na plátěném čepci se uvazuje šátek jen svobodnému děvčeti. *Na talíř* se v Petrově váže plátěný červenobílý šátek – *tolarový*. Rozměrově byl podobný tureckému šátku, který nosily ženy k nedělnímu kroji. Měl bílý podklad se sytější růžovými nebo fialovomodrými kvítečky. Přední část šátku byla vyztužena papírem. Vázal se stejně jako turecký šátek, jenom cípy šátku se obtočily kolem kulatého dýnka nahoru, kde cípy visely.

V základní barvě červené a černé se váže turecký šátek v **Rohatci**, a to hodně do čela. V současnosti se používá turecký šátek červený *halúzkový*, velký i malý, případně starší ženy váží *černý halúzkový* malý, někdy červený *holý*, velký i malý. Podobně jako ve Strážnici se pod turecký šátek váže obalenka – kovový kruh obalený tkaničkou a na to plátěný čepceček – *drnda*. Úvazu s konci dole se říká *na srdečka* a nosí je svobodná děvčata. Obalenka a *drnda* se zdobným čepcem po obvodu s krajkou se váže vdané ženě. V Rohatci jsou běžné tři úvazy *hore konce na rožky* – pro vdanou, *na srděčka* pro svobodnou a klasicky *na babku* – úvaz pod bradu se sukem v týle. Aby tvar srdečka nad čelem dobře držel, naškrobil se kousek plátěnka, asi 10 × 10 cm, a vložil se do středu šátku napůl složeného do trojúhelníku. Původně se používalo jiné techniky ke ztvrdnutí okraje. Samotný šátek se pomoučnil a pokropil, po vyžehlení ztvrdl, jako kdyby byl naškrobený. Tento způsob se používal místo škrobu, kterého byl nedostatek.

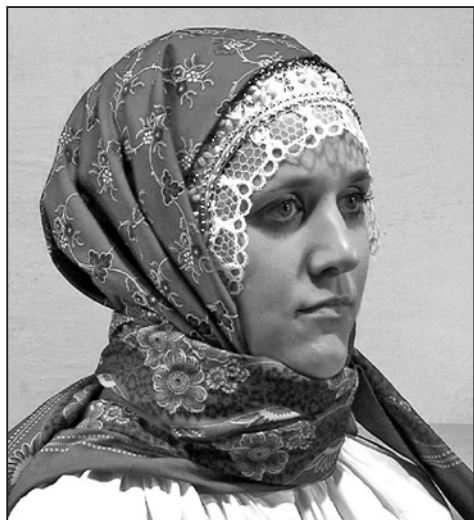
Kyjovské Dolňácko

Na jižním Kyjovsku se původně nosila šatka, která se vázala přes *drndu*. Přestala se nosit již v polovině 19. století. Nahradily ji různé tištěné šátky. Nejprve to byl lipský šátek, pak ho vystřídal červený a černý turecký šátek. V Ratiškovcích z *drndule* jsou vidět jen okraje kraje po stranách, čímž vzniká charakteristické orámování obličejů.²⁶ Čepce má na Kyjovsku různé názvy, ve Vacenovicích a v Miloticích je to *drnda* a v Mistríně *gargula*. Střih je podobný a skládá se z plátěného pruhu *laty*, která kryje skráně a temeno hlavy, a z obloučkovitého *dénka*, který po stažení tkanic vytvoří váček, pod nímž jsou ukryty vlasy. *Lata* je navíc na okrajích vystřižena do mělkých obloučků, které kryjí spánky a špičky umístěné nad čelem. „*Je to mladá žena, která nějaký čas po svatbě smí nosit ještě pouhý svatební čepce o velkých svátcích. Později nosí jen šátek červený nebo tmavý květovaný čili, jak tu říkají, »turecký«, a čepce pod ním jednodušší.*“²⁷

„*Na hlavě se vesměs pod šátkem nosil čepce, někde »gargule«, jinde »drndala« zvaný. Na všední den je jen z plátka ba i ze strakatého kanafasu a chrání šátek před pomaštěním od vlasů. Na všedno nosí se často drndy i bez šátku, ale čím dál tím více šíří se šátečky pod bradu. Starší ženy mívají i na neděli šátek turecký jen »omotaný«, tj. na babušu anebo pod bradu. Mládež dívčí šátky »rejdi«, tj. slavnostně zavazuje, ovšem u osad různě. Tu různost vidí však jen domácí a počítají při tom např. záhyby na bocích vzadu, přihlížejí k suku atd. Konec zarezděného suku se nosí vždy dolů. Šátky turecké jsou málo kdy červeného základu, zpravidla černo-fialového. Starší ženy nosily ještě kolem r. 1885 bílé šátky s drobnými kvítečky tištěnými, tzv. »lipské« šátky (vyráběly se v České Lípě).*“²⁸ Rédení prováděly některé šikovné ženy samy. Šátek si uvázaly na hliněné látce a nasadily na hlavu. Po návratu šátek sundaly, položily na peřiny a odpoledne nasadily znovu.

Dnes chodí svobodná děvčata *zarejděná* v plátěném čepci s bohatou ozdobou okolo tváře, kterou je krajka s drobnými perličkami a černý kvítkový turecký šátek. Úvaz *na babušu*

se váže jen o Vánocích a v zimě, a to jak svobodným, tak i vdaným ženám. Skládá se ze zdobného čepce a červeného tureckého šátku, uvazuje se vzadu. Na pohřeb se váže malý černý šátek s méně zdobným čepcem pod ním, má jen nezdobenou krajku.

Úvaz s bočními cípy uvázanými okolo krku. Úvaz na babušu. Vacenovice 2014. Foto L. Tarcalová.

Zarejdné děvče v tureckém šátku vespod s čepcem. Ježov 1904. Fotoarchiv Slovákčého muzea v Uherském Hradišti.

„*Na severním Kyjovsku naše ženy hodně nosily tyto šátky, byly velikosti 135 × 135 cm červené květované, kolem kraje (20 cm) orámované, ve kterých to rámech byly zvláště výrazné květy (nejvíce šípkových růží, různých barev). Za tímto rámem byly drobné květy sedmikrásek nebo pomněnek v celé prostře šátku. Stejně velké nosily šátky, které měly tmavohnědý podklad, kolem kraje orámované žlutohnědé, v rámech květy drobné a velké ponejvíce, rudě červené a bledě růžové. Prostředek šátku od rámu už nebyl květovaný. Tomuto se říkal turecký šátek a nosily je všechny ženy ku kroji, vdané i svobodné. Tyto šátky se nosily jen ve zvlášť významné dny, svatba, křty, úvod a velké církevní svátky. Šátky byly zavázány na hlavu a pod krk. Takovému úvazku se říkalo, že je zarajdná nebo že má rajdu. Ještě i dnes je-li naše žena pěkně v kroji nastrojená musí mít také zarajdný šátek.*“ (František Hejda, Sobůlky, 1962).

Drnda příslušela v minulosti jen vdaným ženám. Koncem století nosily ještě *drnda* s červenou latú a nožicovými čípký, jejichž špice byly upraveny tak, že střídavě ležely na čele a zpět na čepci. Od počátku 20. století nosí *drnda* i děvčata.²⁹ Dnes se nosí šátek tureček, zarejdný a pod něj se dá na hlavu plátěná *drnda*. Svobodná má šátek v červené barvě, stárka má úvaz černého tureckého šátku.

Vracovský kraj řadíme do oblasti kyjovského Dolňácka, i když tvoří samostatný krajový okrsek. Tato odlišnost byla způsobena německou kolonizací obce již v 17. století, kdy do Vracova přicházeli přistěhovalci z Pruska. Nejstarší popis původního vracovského kroje zanechal správce hospodářského úřadu Jiří Demscher v roce 1836. Tento popis je doplněn malbami Wilhelma Horna, což jsou nejstarší a nejvýznamnější zobrazení moravských krajů z období kolem roku 1837.³⁰

V současnosti se ve Vracově váže svobodnému děvčeti úvaz *konce dole* tak, že se nejprve spletou vlasy do dvou copů, v týlu se uváže bílý čepce se zoubkovým okrajem. Na něj se váže turecký šátek. Oba konce se zkroutí a aby se nerozmotaly, zastrčí se za kordulku. Dříve

se dávalo do týlu *kolečko* – obalenka, dnes se udělá dýnko ze šátku. Úvaz pro vdanou *na talíř* vychází z úvazu *dúle konce* tak, že se volné konce stočí a uváží se na temeni do dvou rožků.

Úvaz z oblasti mutěnicko-hovoranské reprezentuje obec Čejč. I když je tento region krojově složitý, muži oblékají kroj podlužácký, ženy severokyjovský s některými podlužáckými prvky, zařazujeme kroj i úvaz do oblasti kyjovského Dolňácka. „*Málokde, hlavně v Hovoranech a na Čejči, vidíme ještě dříve všeobecně vázání šátku „na rožky“.* K tomuto berou se vždy červené šátky turecké a váží se tak, že konce nad temenem hlavy se zauzlí a šátek vzadu tvoří čtverhranné dýnko. Pod šátek nosí se „*drnda*“ bílá nebo barevná, dříve vyšívána. Je to vlastně nyní čepce na ochranu šátku před zamaštěním, neboť vlasy se hodně mastí.“³¹

Šátky jsou vázány nad středovým cípem šátku s bočními cípy uvázanými kolem hlavy *hore konce*. Úvaz *na talíř*. Vracov 2014. Foto L. Tarcalová.

Původně velký barvířský šátek s bílými květy nebo červený či černý turecký vázal se *na záušnice*, u vdaných žen též *na obalenku*. Obalenku si udělaly ze dvou dřivek, jež ovinuly dlouhou šňůrkou, jejíž konce visely dolů. Vlasy splety v uzel, obalenku položily kolem něho a převázaly volnými konci tkanice. Šátek na ni uvázaly *dozadu koncem*. Aby z hlavy nesjížděl, nosily pod ním prostý bílý čepce, který nesměl vyčnívat. Večer šátek opatrně stáhly zavázaný a ráno jej opět na hlavu nasadily.³²

V Čejči při úvazu svátečního šátku svobodného děvčete se vlasy upraví na uzel v týlu. Na vlasy se dá bohatý čepce, při okraji tvarovaný s krajkou. Na tmavý turecký šátek se vloží tvrdý papír a začne se vázat do podoby krabice. Na temeni se z obou konců vytvoří *rožky*. Čepce neboli *drndy* mají okraj zdobený krajkou, dnes také korálky a provlečenou světle modrou stuhou. Zdobné čepce zpod šátku uvázaného *na rožky* přečnávají a nosí je i svobodná děvčata.³³ Dnes mívají ženy skoro vesměs lehké šátky pod bradu, na neděli hedvábné, jak někde říkají úvaz *na kočár*.

Hanácké Slovácko

Augusta Šebestová popisuje nošení tureckých šátků a jejich vázání z období roku 1900. „*Děvčata a mladý ženy nosily do kostela šátky veliký osmištvrtní turecký, červený a černý, s malýma aji s hrubýma kvítečkama, hladký aji lístečkový. Vzácné byly ty s jablíškama a s modrým štráfečkem okolo kraju. Uvazovaly jich na záušnice, nekde říkaly na bršlice. Každá to neuměla, na všední deň si ho už bárjak zadrždčila, ale na svátek chodily s tým nekterejm kerá to šikovně uměla.*“³⁴

V první polovině 20. století se turecký šátek z kobylského kroje téměř vytratil. Objevuje se velmi sporadicky a jen u slavnostní varianty kroje. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let 20. století se začal znovu nosit a do deseti let se vrátil úplně jako pokrývka hlavy svobodných dívek, ne však stárek. Převážně se vážou turecké šátky s hnědým nebo čistě červeným středem. V současnosti, kdy se obnovují čím dál víc kroje *ženáčské*, jej nosí i mladší vdané ženy ke svátečnímu kroji.

V **Kobylí**, ale i v jiných obcích hanáckého Slovácka jižního je úvaz šátku *na záušnice* pro vdanou i svobodnou stejný. Uvazuje se červený i černý turecký šátek. Na hlavu se dá čepeček s krajkou s drobnými zoubky, které lemují obličej. Úvaz tvoří dva otevřené šušky od hlavy. Toto vázání bylo složité a časově náročné, proto se od něj na konci 19. století upouštělo.³⁵ Ve Velkých Bílovicích se lišily šátky barevným tónem, ornamentem a jeho umístěním, bordurou aj. Podle tištěného vzorku byly také různě pojmenovávány. Nosily se i černé turecké šátky, tzv. *dušičkové*. Na hanáckém Slovácku se objevuje nejen termín *na záušnice*, ale i na *brklíce*, ale tento výraz se nevžil. Turecké šátky nosily ženy všech věkových kategorií. K vázání šátků je potřeba zkušenost a určitý fortel. V Kobylí toto umění bylo vždy doménou několika žen, které vázaly šátky pro celou obec a učily další ženy vázání tohoto složitého úvazu.

„Na hanáckém Slovácku severním se tyto velké potištěné šátky, kterým se říká „turecký“, nosí ženy dodnes. Dříve se hodně vázaly na „rajdác“, dnes hodně pod bradu. Do práce nosily šátky menší „kartonové“. Nosily se zde též šátky tzv. „cirbasové“ z vlny, barevné nebo i bílé, ale vždy vyšívané květované. Šátek uvázat na rajdác je kus dovednosti a to každá nedovede, dnes se již nosí málo. Myslím si, že druhý důvod, proč se tak dnes neváže je ten, že ženy více dbají na parádu a vlasy chtějí mít venku a ne pod šátkem.“ (František Halabala, Ždánice č. 29, 1962).

„V Žarošicích ve svátek nosily svobodné i mladší ženy na hlavě šátek turečák uvázaný na „rajcháč“. Šátek přeložený úhlopříčně daly si přes hlavu až přes čelo – přeložené cípy copily se až u hlavy, převázaly v zátylu a potom opět nad hlavou, takže končily na slechy s dvěma „růžky“. Potom, aby šátek dostaly z čela, zatáhly v zadu za druhé na sobě prostřené cípy až ležely přes záda v kříži. Takové vázání šátků bylo umění a lišilo se u vdaných od vázání svobodných. Starší ženy měly vázání jednodušší, ale měly záhyby přes ramena na prsa. Stařenky nosily ve svátek místo turečáku velkou bílou vyšívanou „šatu“ z pargálu také na rajdác svázanou nebo měly místo „šaty“ šátek „cirkasový“ z vlny barevný nebo bílý ale vždy květovaný.“ (Václav Broukal, Žarošice, 1962) Do práce mívaly mladší ženy jen malý kartounový šátek uvázaný pod bradu *na kuklu*.

Úvaz s uzlem nad středovým cípem, záušničkami a volnými bočními cípy. Úvaz *na záušnice*. Kobylí 2014. Foto L. Tarcalová.

Ženy v úvazech *hore rožky*. Krumvíř 1955–1959. Fotoarchiv Slováckého muzea v Uherském Hradišti.

V současnosti v tomto regionu si svobodné i vdané váží jeden úvaz *hore rožky*. Dva copy se spletou a dají na temeno. Na hlavu se dá čepec s krajkou, který je střížen mírně do špice. Udělá se dýnko a na temeni se uváží dva rožky. V Žarošicích nosily svobodné i mladší vdané ženy ke svátečnímu kroji na hlavě turecký šátek uvázaný na *lajdač*. V Brumovicích podobně jako v Krumvíři se na hlavu uvazuje velký turecký šátek barvy červené nebo černý kvítkový *na rožky*. Do šátku vloží se na loket tvrdého papíru (skoro jako lepenka) a na ten zaváže se šátek.³⁶

Problematika úvazů tureckých šátků je velmi složitá vzhledem k široké oblasti, kde se turecké šátky váží. Rozsáhlost tématu nás vedla ke zkoumání současného stavu úvazů šátků v oblasti Slovácka, kde se někdy barvenické, lipské či turecké šátky vázaly, ale v současnosti se nevyskytují, stejně jako na Podluží. Jako podklad pro zkoumání nošení tureckých šátků jsme nebrali na zřetel souborovou praxi, kde se objevuje prezentace tanců v krojích z oblastí, kde se turecký šátek váže. Základem pro práci bylo současné oblékání krojů a vázání šátků v průběhu roku o tradičních slavnostech a svátcích, které jsou v uvedených oblastech živé.

Pro zřetelnost typů úvazů byla vytvořena typologie, kde se setkávají podobné typy úvazů, které jsou na různých místech Slovácka stejné. Tím se potvrzuje, že první nejstarší úvazy vycházely z úvazů šatek *hore a dole konce*. Uvazování uzlu pod středovým cípem patří ke starému typu úvazu. Za mladší je možné pokládat úvazy na středovém cípu, z něhož se v další fázi uvazují cípy po stranách přes uši. K nejmladším patří ty, které se váží v týlu hlavy, bez omotání konců okolo hlavy. Zcela převládají úvazy *na záušnice hore konce*, jež jsou různé formované. Nejjednodušší a nejpraktičtější je úvaz používaný při vázání tureckých i jiných druhů šátků omotáním šátku okolo krku se sukem v týle a většina již nově používaných čtvercových šátků úvazem pod bradu.

Poznatky o nošení šátků a úpravě hlavy v jednotlivých regionech, podregionech či lokalitách z období od konce 19. století do současnosti doplnujeme řadou příkladů našich předních etnografů a badatelů z období přelomu 19. a 20. století (J. Klvaňa, J. Koula, D. Stránská, M. Ludvíková, J. Beneš).

Studie je doplněna dobovými fotografiemi, které nám zpřesní představu o menších či větších změnách na úvazech tureckých šátků během více než jednoho století. Využili jsme také dotazníkové akce Československé národopisné společnosti ke studiu lidového oděvu z roku 1962. Jejich autory uvádíme za citací v závorce.

Poznámky:

- 1 S t r á n s k á, D.: Ze studia slovenských krojů I. Zavítí ženské hlavy na západním Slovensku. *Národopisný věstník československý* 20, 1927, s. 37–45.
- 2 K o u l a, J.: O kroji lidu slovanského. *Český lid* 1, 1892, s. 180–182.
- 3 L u d v í k o v á, M.: *Moravské a slezské kroje. Kvaše z roku 1814 = Mährische und Schlesische Volkstrachten: Guaschen aus dem Jahre 1814*. Brno – Mnichov 2000, s. 27.
- 4 Č a s t o v á, V., G a l e č k o v á, R. a P e t ř í k o v á, M.: *Kroje horňácké obce Velké nad Veličkou*. Velká nad Veličkou 2000, s. 17–25.
- 5 S a m o h ý l o v á, A.: Barvy a barviva na tkaninách a výzdobných prvcích lidového oděvu na Moravě. *Slovácko* 55, 2013, s. 121.
- 6 P e t r á k o v á, B.: *Lidový kroj na luhačovickém Zálesí*. Zlín 2007, s. 28.
- 7 K l v a ň a, J.: Lidové kroje na moravském Slovensku. In: *Moravské Slovensko* I. Praha 1923, s. 171.
- 8 Tamtéž, s. 174.
- 9 B e n e š, J.: Lidové kroje v okolí Uherského Brodu. *Slovácko* 10–11, 1968–1969, s. 43–76.
- 10 K o n d r o v á, M.: Vlčnovský kroj. In: Mitáček, J. et al.: *Vlčnov: dějiny slovácké obce*. Vlčnov 2013, s. 692.

- 11 Klvaň a, J.: Lidové kroje na moravském Slovensku. In: *Moravské Slovensko I*. Praha 1923, s. 184.
- 12 Popelka, P.: *Od věnečku k obálence, aneb, Co kdysi znamenala svatba na Uherskobrodsku a Moravských Kopicích*. Uherský Brod 2011, s. 161.
- 13 *Podjavorinská dědina Korytná 1270–1970*. Korytná 1970, s. 30.
- 14 Klvaň a, J.: Lidové kroje na moravském Slovensku. In: *Moravské Slovensko I*. Praha 1923, s. 209.
- 15 Ludvíková, M.: c. d., s. 159.
- 16 Ludvíková, M.: Kroje ze Slovácka podle vyobrazení z roku 1814. *Slovácko* 37, 1995, s. 11.
- 17 Tarclová, L.: *Kroj na Uherskohradištsku*. Uherské Hradiště 2013, s. 20.
- 18 Klvaň a, J.: O lidových krojích na moravském Slovensku. *Kroj kunovický. Český lid* 2, 1893, s. 18–19.
- 19 Tarclová, L.: *Buchlovický kraj v proměnách času*. Buchovice 2014, s. 19–21.
- 20 Húšek, J.: *Kroj. Kapitola z národopisné monografie Moravskoslovenská monografie Ostrožská Nová Ves. Zahrada Moravy* 3, 1925, s. 31–32.
- 21 Habartová, R.: Lidové odívání v Hluku. In: Břečka, J. et al.: *Hluk: dějiny města*. Hluk 2011, s. 634.
- 22 Valíček, P.: --*mně bude muzika, do rána, do dřna hrát!:* [o lidové hudbě a kroji v Hroznové Lhotě]. Hroznová Lhota 2009, s. 108.
- 23 Častová, V., Galečková, R. a Petříková, M.: c. d., s. 17–25.
- 24 Jeřábek, R., Frolec, V. a Holý, D.: *Podluží: kniha o lidovém umění*. Brno 1962, s. 163–164.
- 25 Klvaň a, J.: Lidové kroje na moravském Slovensku. In: *Moravské Slovensko I*. Praha 1923, s. 140.
- 26 Čejka, J. a Kol.: *Ratiškovice: minulostí slovácké obce*. Ratiškovice 2010, s. 607.
- 27 Klvaň a, J.: Lidový ženský kraj z Milovic u Kyjova. *Český lid* 18, 1909, s. 134.
- 28 Klvaň a, J.: Lidové kroje na moravském Slovensku. In: *Moravské Slovensko I*. Praha 1923, s. 150–151.
- 29 Bimková, M. a Svobodová V.: Lidový kraj a jeho výroba. In: Hurt, R.: *Kyjovsko*. Brno 1970, s. 210.
- 30 Křížová, A. a Šimš a, M.: *Lidový oděv na Moravě a ve Slezsku = Traditional folk dress in Moravia and Silesia. I, ikonografické prameny do roku 1850 = iconographic sources until 1850*. Strážnice 2012, s. 224–225.
- 31 Klvaň a, J.: Lidové kroje na moravském Slovensku. In: *Moravské Slovensko I*. Praha 1923, s. 155.
- 32 OAH, fond Oú-Č, inv. č. 1, s. 294–295.
- 33 Matusková, J.: Lidová kultura. Lidový oděv. In: Jan, L.: *Čejč: dějiny slovácké obce*. Čejč 2006, s. 435.
- 34 Šebestová, A.: *Lidské dokumenty a jiné národopisné poznámky. Z několika jihomoravských dědin*. Olomouc 1900, s. 178.
- 35 Rybcká, M.: *Lidový oděv ve Velkých Bílovicích v minulosti a současnosti*. Bakalářská diplomová práce. Brno 2008, s. 51.
- 36 Herben, J.: *Brumovice*. Praha 1946, s. 36.

PhDr. Ludmila Tarclová (n. 1946), etnografka, dlouholetá bývalá pracovnice Slováckého muzea v Uherském Hradišti. V jejím odborném zájmu je obřadní lidová kultura, lidový oděv a strava, především však jevy spojené s výročně obyčejovým a rodinným cyklem.

The Ways of Binding Turkish Scarves in Moravian Slovakia

Abstract

The topic of the ways of binding Turkish scarves in Moravian Slovakia is very extensive and that is why concentrated on the ways of binding Turkish scarves only. A scarf or a headdress is the oldest cover of a woman's head. Large scarves were bound in the same way as the small ones – in the way up and down the ends. Already in the first half of 19th century little scarves were replaced by large ones made of square printed cloth. It was necessary to make hair under a scarf so that it could shape it. Some scarves were bound directly to the hair and some were shaped by various underlayers made of various materials (wire, wood, straw, cloth).

There were quite a lot of ways of binding in Moravian Slovakia and that is why a basic typology of the ways of binding printed scarves was created. We considered current ways of binding used by

married or single women on the occasion of various festivities and holidays. The oldest scarves from the beginning of 19th century were white scarves with a delicate plant decorations on their rims with a purple and with little motives spread all over their surface. Later on scarves with rococo and empire style decorations appeared, with oval figure pictures in the corners and on their rims and with inscriptions in German. Ready made scarves came from Saxony (Leipzig) and that is why they were called Leipzig, Saxon or Napoleonic. In a short time dyed scarves were used which were made by home dyers. The large surface as blue printed with yellow dots and with a prominent purple with the motive of yellow oak leaves. They were bound as Turkish scarves in the way called *na záušnice* (behind ears). Turkish scarves which started to be were commonly worn in the early 19th century were mostly imported from Austria. With the exception of Podluží they were worn all over Moravian Slovakia. They were made in many pattern varieties, several sizes and their basic colours were red and black with distinct floral hems according to which they were given local names.

In Luhačovické Zálesí married women wore a reticulated headdress or a headdress knitted on the frame – the so called *krosenky* – under their scarf. The scarf was 90 × 90 centimetres large with green fringe and the way of binding are called *na taléřek* (little plate), *na taléř* (plate), *na matičku* (mother's way), or *na záušnice* (behind ears). In the region of Uherský Brod the scarf is currently bound in a way up and down the ends when the ends are turned around one's head, and also in the way called *na jelito* (the shape of a black sausage), or in the way called *na nátětku*. In the Hradčovice parish women call Turkish scarves *šatka* (little scarf) and it is bound in the way called *na báleš* (a sort of a cake) or *na jelito* which is similar to the way from the region of Uherský Brod. The so called *nátěsta*, *jelito* (black sausage) – horizontal shape made of wood wrapped in cloth – is used for binding a scarf. Vlčnov represents an individual costume area within the region of Uherský Brod. Married women from Vlčnov bind their scarves up and down the ends with their ends turned around. Under the scarf they placed a tree rings wrapped in cloth sawn into a linen headdress. They were wearing headdress with their scarves bound in the way young women do. Quite common was also the binding called *na babušu* (old woman style) but also the old binding called *na ocas* (tail shape). Special wrapped shapes are still used to bind scarves in Boršice u blatnice, Strání, březová and in Moravian Kopanice.

In the region of Uherské Hradiště four ways of binding emerged, which are very similar to each other with little differences in each village. Binding *na záušnice* with the ends of a scarf turned around a woman's head is typical. In Kunovice region there are currently five ways of binding Turkish scarves. Single women bind them *na záušnice* in such a way that the ends are worn over the forehead and tied at the back of one's head in fringed ends. During feast they bind them *na záušnice hore konce s lelíkem*. Married women wear them *na záušnice s rožky* (dog-ears) using the shape wrapped in cloth under the scarf. Less common among married women is the way of binding the scarf *na rožky až pod krk* (with dog-ears under the throat). Teenage girls wear their scarves *na babušu* (tied under their chin). In Buchlovce women bind their scarves *na záušnice* (with a flat round crown around which the ends are tied at the back).

In the regions of Uherský Ostroh and Veselí nad Moravou there are currently two ways of binding the scarves – *dole konce na ocas* (ends down with a tail) with a knot under a crown with two endings hanging on the sides. Second way of binding is *na záušnice – hore konce na rožky* (ends up with dog-ears) which looks like a turban. The back tip does not hang on one's back but it is tucked in to the binding. In Hornácko there two known ways of binding – *dolů na rožky* (ends down with dog-ears) which is more festive and it is worn into a church, and *hore rožky* (ends up with dog-ears) which was worn on weekdays, to dancing parties, funerals or on Sunday afternoons.

In the region of Strážnice the Turkish scarf is currently bound *na záušničku* or *naušničky* – binding both for a single girl and a married woman. Before the Turkish scarf was bound hair was arranged into two plaits tied on the crown of the head and a shape wrapped in cloth was created. In Rohatec three ways of binding are common - *hore konce na rožky* (ends up with dog-ears) for married women, *na srděčko* (a shape of heart) for single women, and *na babku* (old woman style) ends under the chin with a knot on the nape.

In southern and northern regions of Kyjov single girls wear linen headdress with rich decorations around their faces made of a lace with little beads and a black Turkish scarf with floral decorations. Only in winter both single and married women bind their scarves *na babušku* (old woman style).

In the villages of Hanakian Moravian Slovakia women wear their scarves *na záušnice* (see above) and black and red Turkish scarves are worn. A little headdress with a lace with little jags trimming

their face. The binding consists of two open tails from the head. In northern Hanakian Moravian Slovakia both single and married women wear their scarves bound *hore na rožky* (ends up with little dog-ears). Under the scarf there is a headdress with a lace cut slightly into a tip. A crown is made and two dog-ears are bound on the crown of the head.

The study is supplemented with period photographs which make our concept of larger or smaller bindings of Turkish scarves and their changes in the course of centuries more accurate.

Bindearten der türkischen Kopftücher in der Mährischen Slowakei

Zusammenfassung

Die Problematik aller Kopftuchbindearten in der Mährischen Slowakei ist sehr weitreichend, deshalb befassten wir uns nur mit den Bindearten der türkischen Kopftücher. Die ältesten Kopfbedeckungen der Frauen waren kleine Kopftücher und Hauben. Aus ihrer Bindeart entstanden auch zwei der Bindearten der großen Kopftücher, Enden oben (*hore konce*) und Enden unten (*dolú konce*). Bereits in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts begann man anstatt der ursprünglichen kleinen Tücher große quadratische bedruckte Kopftücher zu tragen. Unter der Kopfbedeckung musste das Haar so hergerichtet werden, dass es das Kopftuch gut formte. Einige Kopftücher wurden direkt auf das Haar gebunden, andere formte man mit Unterlagen verschiedener Form und aus vielfältigem Material (Draht, Holz, Stroh, Stoff).

Bindevarianten gab es in der ganzen Mährischen Slowakei viele, deshalb erarbeitete man eine Typologie der Bindearten bedruckter Kopftücher. Wir berücksichtigten nur die heutigen Bindearten, die von verheirateten oder ledigen Frauen zu verschiedenen Festen und Feiertagen verwendet werden.

Die ältesten Kopftücher vom Anfang des 19. Jahrhunderts waren weiße Tücher mit feinem Pflanzenornament am Rand mit Bordüre und auf der Fläche mit verstreuten kleinen Motiven. Später tauchten Kopftücher mit Rokoko- oder Empiremotiven, mit ovalen Figuralbildern in den Ecken und am Rand sowie mit deutschen Aufschriften auf. Die fertigen Erzeugnisse der gefärbten weißen Tücher kamen aus Sachsen (Leipzig), deshalb nannte man sie Leipziger, sächsische oder napoleonische Tücher. Wenig später begann man sog. Färbertücher zu tragen, die von einheimischen Färbern hergestellt wurden. Die große Fläche war blau, bedruckt mit gelben Tüpfeln und der Rand bestand aus einer markanten Bordüre mit dem Motiv gelber Eichenblätter. Man band sie wie die türkischen Kopftücher in der Art mit Ohrschmuck (*na záušnice*). Die türkischen Kopftücher, die man in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts verbreitet zu tragen begann, wurden überwiegend aus den österreichischen Kronländern eingeführt. Außer in der grenznahen Region Podluží fassten sie in der ganzen Mährischen Slowakei Fuß. Man fertigte sie in einer großen Vielzahl an Mustern, in mehreren Größen und in den Grundfarben Rot und Schwarz mit auffälliger Blumenbordüre, nach deren Muster sie auch ihre örtliche Bezeichnung erhielten.

In der Region *luhačovické Zálesí* trugen die verheirateten Frauen unter dem Kopftuch eine Haube aus Netzgewebe oder gestrickt in der Art *na krosenkách*. Darauf band man ein Kopftuch 90×90 cm, mit grünen Fransen in den Bindearten *na taléř*, *na matičku* oder mit Ohrschmuck. In der Region *Uherský Brod* wird heute die Bindeart Enden oben verwendet, bei der die Enden um den Kopf gewickelt werden, aber ebenso die Arten *na jelito* oder *na nátěstku*. In der Pfarrei *Hradčovice* nennen die Frauen ihr türkisches Kopftuch *šatka* und binden es auf die Arten *na báleš* oder *na jelito*; die Bindeart ähnelt der in der Region *Uherský Brod*. Zum Anbinden des Kopftuchs wird die sog. *nátěsta*, *jelito* verwendet, also eine waagerechte wurstförmige Unterlage. *Vlčnov* bildet ein selbstständiges Trachtengebiet in der Region *Uherský Brod*. Verbreitet ist das Binden der Kopftücher verheirateter Frauen Enden oben mit um den Kopf geschlungenen Zipfeln. Die Frauen verwenden unter ihrem Kopftuch eine Unterlage (*obálenica*) aus Span, die in eine Leinenhaube eingenäht ist; sie gingen in der Bindeart *junge Frau*. Verbreitet ist sowohl die Bindeart Großmütterchen (*na babušku*) als auch der ältere Bindetyp mit Schwanz (*na ocas*). Spezielle Unterlagen verwendet man bis heute in *Boršice u Blatnice*, *Strání*, *Březová* und in der Gebirgsregion *Kopanice*.

In der Region *Uherské Hradiště* entstanden vier Bindevarianten, die sich stark ähneln und in jeder Gemeinde ihre kleinen Unterschiede aufweisen. Typisch ist ein größerer Ohrschmuck, bei dem die

Tuchecken um den Kopf gewickelt sind und hier einen breiteren Bereich bilden. Heute bindet man in der Region Kunovice die türkischen Kopftücher auf fünf Arten. Die ledigen Mädchen binden mit Ohrschmuck, indem sie das türkische Kopftuch über die Stirn und nach hinten führen und an den Seiten den gerafften Ohrschmuck formen. Zur Kirmes tragen sie die Bindeart mit Ohrschmuck Enden oben mit Zopf. Verheirateten Frauen bindet man das Kopftuch mit Ohrschmuck mit Ecken. Hier wird bereits eine Unterlage verwendet. Weniger tragen die verheirateten Frauen die Bindeart Ecken unterm Hals, zumeist zum Pelzmantel oder zur Joppe. Ältere Mädchen tragen das türkische Kopftuch unter dem Kinn gebunden in der Art Großmütterchen. In Buchlovice und Umgebung werden die türkischen Kopftücher mit Ohrschmuck gebunden – zu einer großen, vorn über die Ohren gezogenen Haube, mit flachem runden Boden, um den weit nach hinten die seitlichen Enden gebunden werden.

Heute wird in den Ortschaften in und um Uherský Ostroh und Veselí nad Moravou Enden unten mit Schwanz mit einem Knoten unter dem Boden gebunden und zwei Enden hängen seitlich. Die zweite heutige Bindeart ist mit Ohrschmuck – Enden oben mit Ecken ähnlich einem Turban. Der hintere Zipfel liegt nicht auf dem Rücken, sondern wird unter das Tuch gesteckt. In der Region Hornácko sind zwei Bindearten der Kopftücher bekannt – Ecken unten, die festlicher ist und sonntags in die Kirche getragen wird, sowie die Bindeart Ecken oben, die alltags, zu Tanzvergnügen, Begräbnissen oder am Sonntagnachmittag getragen wurde.

In und um Strážnice wird heute das türkische Kopftuch mit Ohrschmuck (na záušníčku oder naušníčky) gebunden; dies ist die Bindeart für ledige Mädchen wie für verheiratete Frauen. Vor dem Binden des türkischen Kopftuchs wurden die Haare zu zwei Zöpfen geflochten und am Scheitel zusammengebunden und die Unterlage lépka angebunden. In Rohatec sind drei Bindearten üblich: Enden oben mit Ecken – für verheiratete Frauen, mit Herz (na srdéčka) für ledige und die klassische Bindeart Großmütterchen – unterm Kinn mit einem Knoten im Nacken.

In Süd- und Nord-Kyjov gehen die unverheirateten Mädchen auf die Art zarezděná in einer Leinenhaube mit reichem Putz rings um das Gesicht aus Spitze mit feinen Perlen und dem schwarzen geblühten türkischen Kopftuch. Die Bindeart Großmütterchen wird nur zu Weihnachten und im Winter verwendet, und zwar sowohl von den ledigen als auch von den verheirateten Frauen.

In den Ortschaften der südlichen Hanácké Slovácko ist die Bindeart mit Ohrschmuck für verheiratete ebenso wie für ledige Frauen bekannt. Sie binden sich ein rotes wie auch schwarzes türkisches Kopftuch um. Auf den Kopf setzen sie zunächst eine kleine Haube mit Spitze mit feinen Zähnen, die das Gesicht umsäumen. Die Bindeart bildet vom Kopf zwei offene šúsky genannte Fransen. In der nördlichen Hanácké Slovácko verwenden ledige wie verheiratete Frauen die gleiche Bindeart Ecken oben. Auf den Kopf setzen sie eine Haube mit Spitze, die leicht spitz zulaufend geschnitten ist. Es wird ein Boden gebildet und auf dem Scheitel werden zwei Ecken festgebunden.

Die Studie ist mit zeitgenössischen Fotografien versehen, die uns eine bessere Vorstellung geben über die mehr oder weniger großen Veränderungen in den Bindearten der türkischen Kopftücher im Lauf von mehr als einem Jahrhundert.